

Enkele notities over het lager onderwijs

(overgenomen uit <http://www.dse.nl/~leende/pw/onderwijs.htm>)

Inhoudsopgave

Enkele notities over het lager onderwijs	1
Op het einde van de 19e eeuw gingen nog steeds niet alle kinderen naar school. . .	1
Het vervaardigen van een merklap was een onderdeel van het vak handwerken	1
In de eerste decennia van deze eeuw was er nog geen elektrisch licht	1
Omstreeks 1906 werd bij het katholiek lager onderwijs een eigen methode	1
In 1907 werden de minimum-jaarwedden van het onderwijzend personeel	1
In 1913 werd uit 's rijks kas zowel voor onderwijzers van openbare	2
In 1914 brak echter de Eerste Wereldoorlog uit, die tot 1918 zou duren.	2
In 1917 kwam een nieuwe grondwet tot stand.	2
Sinds 1825 was de zorg voor het onderwijs toevertrouwd	3
Bij wet van 21 februari 1919 werd de instelling van een Onderwijsraad	3
In september 1918 werd de 43-jarige onderwijzeres Suze Groeneweg	4
De katholieke 19e eeuwse zondagscholen, die in Nederland	4
Het schoolmeubilair onderging verandering	4
Door de onderwijsspecificatie ontstond een rage in scholenbouw,	4
Bij de wet van 30 juni 1924 werden uit bezuinigingsoverwegingen	4
In de tijd tussen de twee wereldoorlogen werd op school nog een bepaald.....	5
Er kwam een nieuwe leerlingenschaal voor het tijdvak 1 januari 1933	5
In 1936, een tijd van grote werkloosheid, kwam de wet tot verlaging	5

- 5 **Op het einde van de 19e eeuw gingen nog steeds niet alle kinderen naar school.**
Overall trof men nog jonge kinderen aan die voor wat geld werkten als hulpje in de huishouding, in winkeltjes of als knechtje op het land. De leerplichtwet van 1900 bracht hierin verandering.
Begin 20e eeuw kwamen de kindervetten tot stand als weermiddel tegen
- 10 kinderverwaarlozing en jeugdcriminaliteit. In 1893 ondergingen 2086 kinderen tussen 10 en 16 jaar een vrijheidsstraf in gevangenis of huis van bewaring. Van de kinderen die zich voor de strafrechter moesten verantwoorden waren van de jongens 30% en van de meisjes 50% analfabeet.
- 15 **Het vervaardigen van een merklap was een onderdeel van het vak handwerken**
dat pas in de LO wet van 1857 voor het meer uitgebreid lager onderwijs en in de wet van 1878 voor het LO werd opgenomen. Er werd begonnen met een eenvoudige kruissteekrand om de vaardigheid in het borduren te verkrijgen, waarna een in moeilijkheid opklimmende letterreeks volgde. Meer ingewikkelde randen, zoals de
- 20 'meander' en de lopende 'hond' en de cijfers completeerden de doeken. Zo leerden meisjes ieder stuk uit de linnenkast te merken met naam of initiaal.
- In de eerste decennia van deze eeuw was er nog geen elektrisch licht**
in de lokalen, wel waren er gaslampen met het ongemak dat het kousje in elkaar klapte of de gasdruk te laag werd. De banken waren ruim, ze boden plaats aan vier
- 25 leerlingen. De plaatsen die de leerlingen in de klas kregen waren in overeenstemming met het betaalde schoolgeld. Kinderen van ouders die geen schoolgeld konden voldoen kregen de laatste banken toegewezen.
- 30 **Omstreeks 1906 werd bij het katholiek lager onderwijs een eigen methode**
van een leesplank voor klassikaal onderwijs ingevoerd. Het Becker's leesbord (tegenover Hoogeveen's verbeterde versie) bestond uit de woorden: aap, roos, zeef, muur, voet, neus, lam, gijs, riem, muis, ei, juk, jet, wip, does, hok, bok, kous. (De andere uit: aap, noot, mies, wim, zus, jet, teun, vuur, gijs, lam, kees, bok, weide,
- 35 does, hok, duif en schapen).

Onder toezicht van en met subsidie van de regering werd elk jaar voor onderwijzers en onderwijzeressen een cursus gegeven in handenarbeid. In 1909 namen ongeveer 70
- 40 leerkrachten deel aan de cursus in een lagere school te 's-Hertogenbosch.
- In 1907 werden de minimum-jaarwedden van het onderwijzend personeel**
verhoogd. De verhoogde wedden voor de hoofden en de verplicht aangestelde onderwijzers van bijzondere scholen werden door een rijksbijdrage gedekt. De wet
- 45 Heemskerk van 1910 gaf het uitgebreid lager onderwijs (ULO) en het meer uitgebreid lager onderwijs (MULO) weer een wettelijke status. Het jaar 1912 bracht opnieuw een

5

wijziging van de LO-wet waardoor de bijzondere scholen een aanmerkelijk hogere bijdrage kregen in de kosten van de schoollokalen. Die bijdrage varieerde voor kleine scholen beneden 40 leerlingen van f 80 tot f 160 en voor scholen met 530 en meer leerlingen van f 1.114 tot f 2.228 naargelang de klasse van de personele belasting waarin de gemeente was ingedeeld. Er waren ook lagere scholen met 'kopklassen' die de mogelijkheid boden tot het geven van meer uitgebreid lager onderwijs.

50

In 1913 werd uit 's rijks kas zowel voor onderwijzers van openbare

55

als voor die van bijzondere scholen een toelage in de huishuur en een kindertoelage beschikbaar gesteld. Hoewel al deze wijzigingen verbeteringen brachten voor het bijzonder onderwijs bleef bij de voorstanders van dat onderwijs onverzwakt het streven naar volledige financiële gelijkstelling met het openbaar onderwijs bestaan. De staatscommissie voor de grondwetsherziening die in 1910 werd benoemd kwam met een voorstel om een bepaling op te nemen waarbij de financiële gelijkstelling van het bijzonder met het openbaar onderwijs zou worden ingevoerd. Het bijzonder onderwijs zou zelfs regel, het openbaar onderwijs aanvullend zijn. Onder het ministerie Heemskerk werd in die zin een voorstel tot grondwetsherziening ingediend, maar de verkiezingen leidden in 1913 tot aftreden van dit ministerie. Het daarop volgende extra-parlementaire kabinet Cort van der Linden (1913-1918) trok de voorstellen in. Het stelde een staatscommissie in, de Bevredigings- of Pacificatiecommissie, om te onderzoeken in hoeverre een bevredigende oplossing mogelijk zou zijn van het subsidievraagstuk voor het bijzonder onderwijs. Voorzitter van deze commissie, bestaande uit vertegenwoordigers van verschillende politieke partijen, werd de

60

65

70

In 1914 brak echter de Eerste Wereldoorlog uit, die tot 1918 zou duren.

Hoewel Nederland niet in de oorlog werd betrokken ondervond het wel in sterke mate de weerslag daarvan. De staatscommissie Bos adviseerde op 11 maart 1916 tot wijziging van het omstreden onderwijsartikel in de grondwet. Aan het advies was een ontwerp van een nieuwe lager-onderwijswet toegevoegd. Daarin was de gelijkstelling uitgewerkt. Het hoofdpunt was dat het bijzonder lager onderwijs 'dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas zal worden bekostigd'. Dat betekende financiële gelijkstelling - ook wat de gemeentelijke uitgaven betreft - van het bijzonder en het openbaar lager onderwijs. De regering diende het voorstel ongewijzigd bij de staten-generaal in. Ze noemde het verkregen resultaat 'het gevolg van geduldig overleg en verzoeningsgezindheid' verheugend 'omdat mag worden aangenomen dat daarmee de grondslag gelegd is voor een krachtige ontwikkeling van ons nationaal onderwijs in zijn ganse omvang'. Ondanks de grote mate van overeenstemming in de staatscommissie was het lid mr M. Tydeman jr, vrij-liberaal, tegen. Ook buiten de staten-generaal rees bij voorstanders van de openbare school verzet. Men vond dat de alomtegenwoordigheid van de openbare school niet was gewaarborgd. Het beginsel van alomtegenwoordigheid kwam wel in het artikel maar de mogelijkheid van afwijkingen werd overeengekomen. Met een stem tegen, die van de unie-liberaal F. Lieftinck, keurde de tweede kamer het gewijzigde artikel goed. Het jaar 1916 bracht nog een wijziging van de LO-wet, er kwam onderscheid tussen gewoon lager, uitgebreid lager en meer uitgebreid lager onderwijs.

75

80

85

90

In 1917 kwam een nieuwe grondwet tot stand.

95

Het onderwijsartikel 192 (voorheen 194) werd daarbij als volgt vastgesteld: 'Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der Overheid, en bovendien, voor zoover het algemeen vormend zoowel lager- als middelbaar onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van den onderwijzer, een en ander bij de wet te regelen. Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, bij de wet geregeld. In elke gemeente wordt van Overheidswege voldoende openbaar algemeen vormend lager onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal scholen. Volgens bij de wet te stellen regels kan afwijking van deze bepaling worden toegelaten, mits tot het ontvangen van zoodanig onderwijs gelegenheid wordt gegeven. De eischen van deugdelijkheid, aan het geheel of ten deele uit de openbare kas te bekostigen onderwijs te stellen, worden bij de wet geregeld, met inachtneming, voor zoover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting. Deze eischen worden voor het algemeen vormend lager onderwijs zoodanig geregeld, dat de deugdelijkheid van het geheel uit de openbare kas bekostigd bijzonder onderwijs en

100

105

110

van het openbaar onderwijs even afdoende wordt gewaarborgd. Bij die regeling wordt met name de vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze der leermiddelen en de aanstelling der onderwijzers geëerbiedigd.

115 Het bijzonder vormend algemeen lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar denzelfden maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas bekostigd. De wet stelt de voorwaarden vast, waarop voor het bijzonder algemeen vormend middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs bijdragen uit de openbare kas kan worden verleend.

120 De Koning doet jaarlijks van den staat van het onderwijs aan de Staten-Generaal verslag geven'.

Nu de grondwet volledige bevrediging schonk aan de voorstanders van het bijzonder onderwijs was het wachten alleen nog maar op de wet die de financiële gelijkstelling zou uitwerken. In afwachting werd door partiële herzieningen van de LO-wet gelijkstelling langzamerhand benaderd.

125

Sinds 1825 was de zorg voor het onderwijs toevertrouwd

aan de ministers van binnenlandse zaken. In 1918 werd voor de tweede maal een zelfstandig ministerie van onderwijs, kunsten en wetenschappen ingesteld, nadat het vorige, dat onder leiding stond van de commissaris-generaal jhr mr O. Repelaer van Driel, op 19 maart 1918 was opgeheven. Bij KB van 25 september 1918 werd een departement van algemeen bestuur ingesteld dat de naam droeg van ministerie van onderwijs, kunsten en wetenschappen. Het werd door premier en minister van binnenlandse zaken jhr mr Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck als volgt gemotiveerd:

130 'Nu bij de jongste grondwetsherziening artikel 192 der grondwet in gewijzigde vorm is vastgesteld, zal het in de naaste toekomst tot de taak van den wetgever behooren ter uitvoering van dat nieuwe grondwetsartikel, wijziging van de bestaande onderwijswetten ter hand te nemen. In de eerste plaats zal aan de orde moeten komen

140 een grondige herziening van de wet tot regeling van het lager onderwijs, terwijl ook de subsidiebepalingen voor de bijzondere gymnasia en hogere burgerscholen in de Hooger- en Middelbaaronderwijswetten eveneens wijziging zullen behoeven. Ook zal een ontwerp tot regeling van het bewaarschoolonderwijs ingediend moeten worden. Maar ook overigens is er ten aanzien van de onderwijswetgeving op dit oogenblik groote

145 achterstand. Het vakonderwijs en het handelonderwijs wachten nog steeds op wettelijke regeling. De leerplichtwet behoeft verbetering en wijziging der wetten tot regeling van het lager, middelbaar en hooger onderwijs moet, wijl zij op meer dan één punt verouderd zijn, dringend ter hand worden genomen, ook afgezien van de tenuitvoerlegging van het nieuwe grondwetsartikel.'

150 De eerste begroting van het nieuwe departement voor het dienstjaar 1919 bedroeg f54.598.698.

Bij wet van 21 februari 1919 werd de instelling van een Onderwijsraad

afgekondigd. In zijn installatierede zei minister dr J.Th. de Visser (van 1918-1925) o.m.: '... Een van de voornaamste motieven waarom de samenstelling van uw college zo algemeen werd gewenst, was het besef van de noodzakelijkheid voor het departement van onderwijs om in meer officieel en onmiddellijk verband te treden met de vooraanstaande mannen en vrouwen op onderwijsgebied...'. De voorzitter prof. dr H.H. Bavinck antwoordde o.m.: '... dat de Raad voorlichting zal geven omtrent datgene wat

160 eisch des tijds is te achten, voorts de groote lijnen weet te trekken en de wegen weet aan te wijzen waarlangs de onderwijswetgeving zich moet bewegen..'

Secretaris van de Onderwijsraad werd jhr mr W.A. Beelaerts van Blokland. Die werd echter nog datzelfde jaar opgevolgd door H.W.Tilanus. Deze bleef secretaris tot 1951. De onderwijsraad geeft op verzoek of uit eigen beweging adviezen die het LO

165 betreffen.

Op 18 december 1919 verscheen het voorlopige verslag van de commissie van rapporteurs, de memorie van antwoord volgde op 20 februari 1920, waarna nog verschillende nota's van wijziging werden ingediend. De tweede kamer nam het ontwerp aan op 30 juni 1920, met 75 stemmen voor en 3 tegen. De eerste kamer keurde het ontwerp op 7 oktober 1920 zonder hoofdelijke stemming goed. Koningin Wilhelmina bekrachtigde de wet twee dagen later. De LO-wet 1920 is, met uitzondering van enkele bepalingen, op 1 januari 1921 in werking getreden. De wet had voornamelijk ten doel de bij artikel 192 van de grondwet voorgeschreven financiële gelijkstelling van het bijzonder en openbaar lager onderwijs te regelen. Bij de uitwerking werden de voorstellen van de Bevredigingscommissie Bos als grondslag genomen.

170

175

In september 1918 werd de 43-jarige onderwijzeres Suze Groeneweg

van de SDAP als eerste vrouw lid van de tweede kamer. Als onderwijzeres was zij werkzaam in Rotterdam e.o.

De katholieke 19e eeuwse zondagscholen, die in Nederland

kort na de protestantse ontstonden, zijn na de invoering van de leerplichtwet in 1900 geleidelijk achteruit gegaan, dit in tegenstelling tot de protestantse. Die werden van leerinstituut tot kerkdiensten voor kinderen.

De onderwijsvernieuwing kwam een stap dichterbij toen in 1919 het Nutsseminarium voor Pedagogiek in Amsterdam onder leiding van prof. dr Ph.A. Kohnstamm werd gesticht. Onder de nieuwe onderwijswet moest nu onder schooltijd gelegenheid worden gegeven voor godsdienstonderwijs, te verzorgen door de kerkgenootschappen. De LO-Wet 1920 maakte het bovendien mogelijk aan lagere scholen onderwijs te geven in de landbouw- en de tuinbouwkunde. Voordien kwam de opleiding tot stand door cursorisch onderwijs. Na 1920 nam het bijzonder onderwijs sterk toe. Er bestond een algemene aandrang om de achterstand in te halen. Veel rooms-katholieke scholen stonden onder leiding van religieuze leerkrachten. Gemengde scholen kwamen weinig voor. Sommige scholen waren zelfs opgesplitst in een A-, B- en zelfs een C-kant, voor leerlingen uit gezinnen van minder of meer welstand.

Het schoolmeubilair onderging verandering

naar behoefte van de nieuwe tijd, werd gemaakt van solide, onvergankelijk materiaal en aangepast aan de lichaamsgrootte van de leerlingen. De banken moesten vooral voldoen aan eisen van hygienische, pedagogische en technische aard.

De LO-wet 1920 kwam ook tegemoet aan het verzoek van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Volks- en Schoolbaden'. Aan gemeentebesturen werd bevoegdheid verleend, zo nodig op kosten van de gemeente, schoolbaden op te richten en te exploiteren. Een vraag bleef of er binnen of buiten de schooluren van gebruik gemaakt moest worden. Minister De Visser vond die vraag van zo'n groot gewicht dat hij hierover het oordeel vroeg van de gezamenlijke hoofdinspecteurs van het LO. Het advies luidde dat de schoolbaden moesten vallen in de gewone schooltijd. Als gevolg van de heersende economische depressie moest de minister al gauw de LO-wet op een groot aantal punten gaan wijzigen, omdat bezuinigingen voor rijk en gemeenten nodig waren. De bezuinigingen betroffen: afschaffing rijksvergoeding voor vervolgonderwijs, wijziging aantal onderwijzers dat voor rijksvergoeding in aanmerking kwam, herziening schoolgeldheffing en beperkingen voor bouw en inrichting van nieuwe scholen. Het aantal leerlingen per onderwijzer werd vergroot, lessen in Frans op de lagere scholen werden afgeschaft, de wet werd ook technisch verbeterd.

Door de onderwijsspecificatie ontstond een rage in scholenbouw,

die zich - volgens het Onderwijsverslag 1921 - als een epidemie over het land verspreidde. Minister De Visser bevorderde het 'bouwwetje', dat moest voorkomen dat er zonder noodzaak scholen gebouwd werden voor gewoon lager onderwijs. De LO-wet 1920 gaf ook een eerste aanzet voor de groei van het buitengewoon onderwijs. Daaronder werden bij KB van 22 oktober 1923 de scholen voor doofstomme, blinde, zwakzinnige en slechthorende kinderen gerangschikt.

Bij de wet van 30 juni 1924 werden uit bezuinigingsoverwegingen

nieuwe voorschriften gegeven. In plaats van de gedifferentieerde leerlingenschaal (verhouding aantal onderwijzers/leerlingen) kwam er een uniforme schaal van 48:

1. Aan elke school voor gewoon lager onderwijs wordt het hoofd bijgestaan door tenminste één onderwijzer zodra het aantal leerlingen 49 bedraagt.

2. Voor elke 48 leerlingen boven de 49 wordt een onderwijzer meer vereist.

Hierdoor werd de oprichting van kleine scholen bemoeilijkt. Vooral op het platteland, waar veel kleine scholen voorkwamen, ondervond men de nadelige invloed van de nieuwe leerlingenschaal. Dezelfde wet voerde ook het instituut van de assistenten in. Deze moesten werken onder het directe toezicht en de leiding van een onderwijzer en kregen de taak de leerkrachten die door de invoering van de nieuwe 48-schaal te zwaar belast werden, te helpen. Zij werden slechts op die lagere scholen toegelaten die niet meer dan 144 leerlingen telden. Dat waren scholen met ten hoogste 3 leerkrachten. De assistenten moesten:

1) 16 jaar of ouder zijn,

2) in het bezit zijn van een verklaring van een inspecteur dat ze voldoende ontwikkeling hadden en naar diens mening ook voor het overige geschikt waren om als

245 assistent te fungeren, 3) in het bezit zijn van een getuigschrift van goed zedelijk
gedrag. De toelating van deze assistenten, die theoretisch noch praktisch voor hun
taak gevormd waren, betekende voor velen een gevaar voor goed lager onderwijs. Op 31
december 1927 werkten op 757 scholen in totaal 800 assistenten, 297 mannen en 503
vrouwen. De regeling was van kracht tot 1 januari 1930. In de LO-Wet 1924 werd ook de
leerplicht voor het 7e leerjaar afgeschaft.

250 Schoolgebouwen waren niet alleen werkruimten voor de onderwijzer en de schooljeugd.
Door de jaren heen kregen ze meer functies, o.m. als stemlokaal.

255 Tot de 'hoofdelijke' leermiddelen voor het kind behoorden in de eerste plaats lei en
griffel. De spons en zeem in een blikken of glazen doosje maakten het schoolgerief
compleet. De griffels werden opgeborgen in eenvoudige spanen doosjes of houten
griffeldozen, versierd met opschriften als 'Voor het vlytge kind'.

In de tijd tussen de twee wereldoorlogen werd op school nog een bepaald
gedragspatroon opgelegd. Voor het binnengaan van de school waren dikwijls regels.
260 Kinderen moesten in rijen van 2 de school in marcheren, de jongens voorop, gevolgd
door de meisjes. Ook het binnengaan en verlaten van de klas moest ordelijk gebeuren,
dikwijls 'op tel'. Er waren regels voor het doorgeven of ophalen van boekjes en
schriften. Het zitten vereiste een bepaalde techniek. Meestal was het 'armen over
elkaar', maar bij sommige meesters moesten de handen op de rug. Een indrukwekkende
265 variatie was het 'mooizitten'. Wie graag een antwoord wilde geven of een karweitje
wilde opknappen spande het lichaam achterover, de armen over elkaar. Sommige kinderen
verhoogden het effect ervan door de armen tot de kin op te tillen. Ook het 'vinger
opsteken' groeide soms uit tot een gecompliceerd systeem. Wist je op een vraag het
antwoord: één vinger omhoog, wilde je de meester iets vragen of moest je 'naar
270 achteren': twee-drie vingers of de hele hand. Aanbevelenswaardig was erbij te
wiebelen. Uiteraard waren meer variaties mogelijk.

Er kwam een nieuwe leerlingenschaal voor het tijdvak 1 januari 1933
tot en met 31 december 1937. De eerste 2 regels van artikel 28 van de LO-wet werden:
275 1. aan elke school voor gewoon lager onderwijs wordt het hoofd bijgestaan door
tenminste 1 onderwijzer zodra het aantal leerlingen 35 bedraagt, door tenminste 2
onderwijzers zodra het 76 is, door tenminste 3 zodra het 121 en door tenminste 4
zodra het 186 bedraagt,
2. voor elk 50-tal leerlingen boven de 186 wordt een onderwijzer meer vereist.
280 De gevolgen van de nieuwe leerlingenschaal kon men in veel gevallen oplossen door het
plaatsen van kwekelingen met akte. Ze waren dikwijls in het bezit van de hoofdakte of
een ULO-bevoegdheid. Het waren in feite gewone onderwijzers/essen, die echter als
kwekelingen geen recht konden laten gelden op een beloning. Beloningen van f 100 tot
f 400 per jaar waren geen uitzonderingen.

285 Het beeld waarin de wereld opgroeide was sterk agrarisch van aard wat duidelijk tot
uiting kwam in de wandplaten in de schoolklassen. Die legden sterk de nadruk op het
leven op het platteland, de arbeid van boer en boerin. Als de lesroosters er
aanleiding toe gaven kwamen de wandplaten van de muur of uit de platenkast. Platen
van o.a. Scheepstra en Walstra uit de serie 'Het volle leven', van M.A. Koekoek uit
290 de series 'Dieren in hun omgeving', 'Sloot en plas' en 'Zoetwatervissen', van J.
Klootsema en A. Brands over 'Het vrije stelonderwijs', van De Jongh, Wagenvoort en
Moerman over de vaderlandse geschiedenis. Andere platen brachten de sfeer van
Nederlands-Indië in de klas. Ook was er de grote letterplaat met schrijfforbeelden
om de kunst van het schoonschrijven aan te leren. Er waren ook scholen waar de
295 methode van het koordschrift of het blokschrift werd onderwezen.

In 1936, een tijd van grote werkloosheid, kwam de wet tot verlaging
van de openbare uitgaven voor het onderwijs tot stand. Ingaande 1937 konden
burgemeester en wethouders onder bepaalde voorwaarden, vastgelegd in de wet, aan
getrouwde onderwijzeressen van openbare lagere scholen ontslag verlenen. Hierdoor
300 werd het mogelijk werkloos geworden onderwijzers weer bij het onderwijs te betrekken.